

Grzegorz Białkowski

MÝTUS JAZYKA

Člověk - nemám na mysli náš lidský rod, ale myslím tím každého z nás - neustále touží po tom, aby našel něco, co ho přesahuje, co by mu umožnilo existovat. Zarážející je mnohovýznamnost tohoto "existování" - vlastně bychom to slovo měli psát s "E" -, jež není evidentní ani v nás, ani kolem nás. Příroda, Bůh, nepersonifikované Právo, Absolutno, Jedinost, Lidstvo (pokud jde o obecný souhrn a pokud jde o bytí člověka) - to vše bylo a je nutné k vyjádření a zároveň zahrnutí strachu z nahodilosti nás samých a snad i všeho kolem.

Pěkná skiza Krzysztofa Okopień Filozofie a dialog (Res Publica, 2/1987) rozvíjí další mýtus, mýtus Jazyka. "Jazyk", o němž Okopień hovoří, měli bychom také psát s velkým písmenem na začátku. Slovo "jazyk" je přece strašně mnohoznačné; velké písmeno by nám mohlo pomoci vyloupnout jeho pravý význam.

Uvědomuji si, že tím instinktivním směřováním k omezení mnohoznačnosti slov se demaskuji. Jednám tak možná proto, že jsem fyzik. Fyzika totiž - jako věda - "nejenže vykořeňuje člověka ze světa, ale dosahuje ještě hlouběji a vykořeňuje sám svět: všude formuje náhražky bytí, aby se tak potvrdila a verifikovala v okruhu, který si svým prostřednictvím přizpůsobuje" (jak píše Okopień). Možná že si tady přizpůsobuji určitý okruh, nicméně nedokážu uvěřit, že má smysl hovořit, aniž bychom měli rozumnou jistotu, že mluvíme víceméně o tomtéž.

I.

První, nejpůvodnější, nejzákladnější smysl slova "jazyk" by mohl být tento: jazykem (vztahujícím se ke konkrétní osobě) rozumíme všechny vyslovené i psané výpovědi této osoby. Dejme tomu Mickiewicze. I tento "jazyk", vlastně

"řeč", má však mnoho podsmyslů. Je to totiž také soubor jistých faktů zvukových nebo grafických, možná vybavených, ale možná také nevybavených jistou významovou interpretací. Čí interpretací? Mickiewiczovou? Je právě on nejprůhodnějším interpretem své řeči? Existuje zde vůbec někdo nejprůhodnější? Vyčerpává se tato řeč pouhou významovou interpretací? Jaký svět je za ní skryt? Jaký člověk?

Druhý smysl: jazykem (stále konkrétní osoby) by nebyl souhrn výpovědí, nýbrž soubor struktur a pravidel gramatických, skladebných, sémantických, stylistických a snad i artikulačních nebo pravopisných, které se - jistě nikoliv bezvýjimečně - realizují v Mickiewiczových výpovědích. To, co organizujeme do slovníku a o čem píšeme rozpravy, to je "Mickiewiczův jazyk".

Třetí smysl: jazyk, do něhož vstupujeme, když se učíme mluvit, do něhož vstoupil Mickiewicz, když se učil mluvit, a který potom sám modifikoval a obohacoval. Přestáváme se však vůbec někdy učit mluvit? Tento jazyk zbavený vlivu Mickiewiczovy individuality je evidentně jistou abstraktní konstrukcí, abstraktní na vyšším stupni než "jazyk Mickiewiczův". Můžeme se odvážit tvrdit, že je to v tomto případě jazyk polský s celou regionální a historickou a funkční mnohoznačností toho termínu.

Čtvrtý smysl: víme, že výpovědi formulované v jednom jazyce mohou být převáděny, i když s určitou mírou nejistoty a v hranicích jisté nepřesnosti, na výpovědi v jiných jazycích. "Rozumíme-li" jinému jazyku, podáváme důkaz, že takový překlad je možný. A jestliže je možný, pak existuje nějaký "jazyk vůbec", zbavený už nejen individuality jedince, ale i národa, který ten jazyk produkuje. Národní jazyk je jakousi manifestací onoho "jazyka vůbec", je jeho ztělesněním.

Pátý smysl: při dorozumívání se nemusíme nutně omezovat na "jazykový jazyk". Můžeme užít libovolného souboru signálů: obrazů, zvuků, gest a mimiky, dokonce i mlčení. Každý takový soubor signálů je jazykem. Je zřejmé, že jazyk je na jedné straně souhrnem arbitrérních pravidel dorozumívání, na druhé straně je to soubor realizací do konkrétních řad signálů. Řečeno ještě jinak, jazyk je v tomto významu

forma, kterou si člověk vybírá pro dorozumění s jinými lidmi, nebo lépe - s jinými bytostmi vůbec. Můžeme přece (a je to namístě) mluvit i na psa.

Můžeme si položit otázku - a učiňme tak -, na který z těchto významů se hodí Gadamerova formulace "v jazyce jsme provždy zdomácněli, stejně jako jsme zdomácněli ve světě", kterou Okopień přijímá jako východisko debaty, kterou s námi vede. Připadá mi, že v nejlepším případě na poslední. Nemusíme přece užívat jazyka Mickiewiczova, nemusíme užívat polštiny, nemusíme dokonce užívat "jazyka vůbec", nicméně při předávání informací se nemůžeme vyhnout tomu, abychom neužili nějakého kódu.

Když uvažujeme o tom, co znamená ono "my", které implicitně figuruje v citátu z Gadamera, dostáváme opět nejméně dvě rozdílné interpretace. Buď toto "my" znamená "každý z nás", tedy "nějaký konkrétní člověk", nebo toto "my" znamená "my lidé", tedy "člověk vůbec". V prvním případě je bytí v jazyce silnější. Jistě že se každý z nás ocitá v jazyce jednak proto, že mimo jazyk neexistuje komunikát, jednak proto, že chce-li být srozumitelný, musí užívat stabilizovaného jazyka, i když třeba poněkud modifikovaného. Kdyby tato modifikace postoupila natolik, že by se jaksi proměnila v nový jazyk, riskoval by takový modifikátor, že jeho komunikát bude částečně nebo zcela nesrozumitelný. Nicméně vidíme, že existuje možnost formovat výpovědi individuálně - kdyby tomu tak nebylo, neexistoval by problém Mickiewiczova jazyka. Jestliže se má jazyk, v němž jsme, stát prostředkem komunikace, musí projít etapou jazyka v nás. A to je klíčový fakt.

Užijeme-li slova "my" v druhém významu, pak je pobývání v jazyce slabší. Faktem sice zůstává, že jistý systém komunikování, tedy jistý jazyk musí být použit, ale "my" máme možnost vytvářet tento jazyk v celé jeho konkrétnosti. Neboť zatímco každý z nás zastihuje jazyky, kterých může užívat, pak člověk vůbec zastihuje pouze svět, který je třeba pojmenovat, a sebe ve svém zosobnění, které mu pravděpodobně vnucuje určité způsoby tohoto pojmenování.

Zůstává však ještě jeden hlubší problém: zda se komunikováním vyčerpává lidská podstata a také podstata jazyka?

Jazyk přece nejen komunikuje, jazyk také popisuje a pojmenovává svět, jazyk navíc vyjadřuje i nás samé. Komunikační funkce jazyka je tudíž jen jednou z mnoha téměř stejně významných funkcí.

I když bychom jen stěží mohli odmítnout tvrzení, že vztahy typu "člověk - člověk" jsou pro člověka podstatným rysem, jímž je jako člověk charakterizován (bereme-li v úvahu význam, jaký pro něho má existence mezi jinými lidmi), přece jen není lidská podstata těmito vztahy vyčerpána. Dodejme konečně, že existují mezi lidmi vztahy, které nejsou založeny především na komunikaci. Člověk vstupuje do vztahů i s věcmi a není pravda, že tyto vztahy se nerealizují, pokud o nich člověk nemůže komunikovat s jinými lidmi. Existuje názor, že si i tak musí podstatu těchto vztahů zformulovat v nějakém jazyce, což samo o sobě zakládá potenciální komunikát. Čili mluví, i když jen sám se sebou. To by znamenalo, že celý vnitřní život člověka se musí odehrávat v "jazyce", a že mimo hranice jazyka neexistuje myšlení. Tato otázka je přinejmenším sporná a se značnou nadějí na úspěch lze bránit opačnou tezí.

II.

Z toho je zřejmé, že ačkoliv Okopieň přinejmenším v první části svého eseje pracuje s takovým pojetím jazyka, které je blízké tomu, jež jsme zde vymezili ve významu pátem, má na zřeteli ještě i jiný, ještě obecnější význam slova "jazyk", a pokud chceme být vůči jeho výpovědi poctiví, musíme tento význam z jeho textu vyabstrahovat. Vyžaduje si to zvláště druhá část jeho eseje, která, pokud bychom se nedokázali v této analýze posunout dál, by byla buď zcela nerosozumitelná, nebo nepravdivá.

Vehiculum, které přenáší Okopieňovy úvahy na vyšší orbitu, se nazývá filosofie. Dovolím si uvést dva krátké citáty. Okopieň píše: "Jestliže filosofie žije - pak jen jako celek svých dějin. Nicméně za druhé: jestliže filosofie žije - pak není jen čistou hrou, nýbrž jde v ní o pravdu." A dále: "Jestliže chceme zachránit filosofii, a nikoliv jen racionální předsudky na téma pravdy a nepravdy, předsudky,

které nás nutí ničit všechny rozpory v touze po koherenci -
- musíme přiznat, že nejde o to, který filosofická tvrzení
jsou pravdivá, ale spíš o to, co je pravda, jelikož všechna
jsou - v jistém smyslu - pravdivá."

Tyto formulace se nejspíš obejdou bez komentáře, nic-
méně nezadržitelně se člověku derou z úst kritické úvahy.
První pochybnost se týká už samého pojetí filosofie. Oko-
pień ji celou bere do náručí, aby ji bez úrazu přenesl přes
proud našeho pochybování. Vždyť přece rozsah toho, co po-
jem filosofie zahrnoval, se historicky proměňoval. Filoso-
fie jako matka věd je zprvu všechny odchovala ve vlastním
klíně. Démokritos, Platón i Aristotelés vyslovovali ve svých
spisech názory, o nichž dnes uvažuje fyzika, biologie, psy-
chologie nebo humanitní společenské vědy. Můžeme si položit
smysluplnou otázku, jak Okopień míní řešit příslušnost ná-
zorů tohoto typu k filosofii.

Existují různé možnosti řešení. První by mohlo spočívat
v přijetí čistě historického hlediska: filosofie je to, co
bylo v různých časových obdobích za filosofii považováno.
Avšak budiž mi dovoleno připomenout, že jedno z hlavních
Newtonových děl nese titul Matematické principy filosofie
přírody, a že Newton byl přesvědčen, že filosofuje - ovšem
"nově", neboli MODO MATHEMATICO. Kdybychom tedy sledovali
právě toto kritérium rozeznávání filosofických děl a názo-
rů, museli bychom do filosofie začlenit přinejmenším toto
Newtonovo dílo, a možná i díla jiná. To se netýká jen fy-
ziky, ale také biologie nebo psychologie, nejspíš nejmlad-
šího dítěte filosofie. Předpokládám, že by se Okopień k při-
jetí tohoto kritéria uznání a rozeznání filosofie neodhodlal.
Druhá možnost by spočívala v rozšíření definice filosofie
tak, že bychom za filosofii považovali všechna uvažování
toho typu, která někdy do filosofie patřila, bez ohledu na
jejich dnešní kvalifikaci. V tom případě by se v hranicích
filosofie octla celá fyzika až po dnešek, celá biologie až
po dnešek atd. A opět, usuzuji-li z nepřívětivých slov,
adresovaných současné (opravdu jen současné?) vědě, nedo-
mnívám se, že by si Okopień dovolil zahrnout do filosofie
nejen celého Newtona, ale i celého Einsteina. Přesnější by
mohla být nejspíš myšlenka třetí, zužující. V takové inter-

pretaci by pak vůbec nebylo filosofií všechno to, co bylo kdy za filosofií považováno. Někdy totiž, ne zcela vědomě, byl název filosofie rozšiřován i na taková uvažování, která v podstatě patřila do prafyziky nebo prabiologie.

Ponechme v rámci filosofie jen její kmenové disciplíny - ontologii, epistemologii, etiku, estetiku. Nebo snad ještě něco? Nevím, musel bych se zeptat Okopieně. Samozřejmě ani tato volba definice není naprosto čistá, poněvadž problémy čisté filosofie se neustále mísí s "užitou filosofií", jakou je např. fyzika. Nakonec existuje i čtvrtá možnost definice filosofie - prostřednictvím metody bádání a uvažování, v jejím rámci užívané. Nevím, jak bych ji definoval pozitivně, ale u Okopieně by musela být jiná než metodologie přírodních věd, nemohla by se tedy opírat ani o zkušenost, ani o matematiku. Umožnilo by to zachránit pro filosofii Démokrita, Platóna a do značné míry Aristotela (mluvím o Platónovi i z Timaiá a o Aristotelovi také z Fyziky a O nebi), a umožnilo by to vyhnat z ní Newtona a jemu podobné. Nevím, kterou z těch několika možností by si chtěl vybrat Okopien, třeba má docela jinou, svou vlastní. Já jen trvám na tom, že tato definice je vážná věc, jelikož za chvíli bude filosofie ztotožněna s pravdou. Prosím, aby mi bylo rozuměno - chtěl jsem prostě vědět, co je to pravda. A vůbec nejsem první.

To je pouze první část několika nahozených názorů. A zde je část druhá. Jestliže Okopien poskytuje filosofickým tvrzením svátost pravdivosti, bylo by dobré vědět, zda má opravdu na mysli i všechny, jakkoli duchaplné, hloupostí, a zda pro něho tato kategorie v rámci filosofie vůbec existuje. Zda všechno, co člověk řekl nebo publikoval pod známkou filosofie - ať už bude její definice jakákoliv - je v "jistém smyslu" pravdivé. Pokud ano, a domnívám se, že Okopien bude chtít na svém názoru trvat, pak jsem přesvědčen, že zcela negativní soud o Heideggerově díle a o hermeneutice (já tento soud nesdílím!) by také označil za "v jistém smyslu pravdivý". Myslím, že se nám na Okopienovi podaří usmlouvat alespoň to, že neodmítne úvahy, které vedou k diametrálně opačným závěrům, než které prezentuje

on, a že naopak uzná alespoň částečně oprávněnost argumentů, které obsahují, včetně tvrzení vyslovených v jiných názorových systémech, že totiž právě ony mají monopol na pravdu. Toto metafilosofické tvrzení je přece také filosofie, neboť reflexe nad filosofií je nepochybně filosofií.

Nicméně stále ještě jsme v onom vehiculu, které nás právě teď donáší k cíli. Jestliže je tedy jazyk jednak materiálem filosofování a zároveň v něm krystalizuje pravda, pak je třetím prvkem triády "filosofie - pravda - jazyk", která má, jak se ukazuje - specifickou ontickou sílu. Okopieň totiž dále píše: "/jazyk/ musí být traktován na způsob husserlovského čistého vědomí" (zde následuje citát z Husserla, který zopakují): "do něhož nelze proniknout a z něhož nelze uniknout, které nemá žádnou časoprostorovou vnější podobu a samo se nemůže octnout uvnitř žádné časoprostorové soustavy, nepodléhá žádnému věcnému příčinnému vlivu a žádnou věc také nemůže kauzálně ovlivnit". Okopieň dále píše: "Otázka po filosofii a po její pravdě vyžaduje tedy takovou proceduru, kterou musíme nazvat redukcí na jazyk. Tato redukce je analogická husserlovské redukci na vědomí. Tato redukce musí odhlait, že jazyk nemá žádnou vnější podobu a že 'projevení se' je dosažitelné jen jako iluze, která je vlastní předreflexivnímu /.../ postoji."

Chceme-li si ujasnit, jaký plán tu Okopieň má a jaký osud zde jazyku chystá, bude užitečné, když si připomeneme, že Husserlova procedura s vědomím, která ho vede k "čistému vědomí", je opakováním, očištěním a vylepšením cesty, kterou při hledání něčeho, o čem by nebylo možné pochybovat, prošel Descartes. U Descarta se ovšem toto vědomí stalo odrazovým můstkem k existenciálnímu skoku k Bohu, ale vůbec už tomu tak nemuselo být u některých Descartových následovníků, jako třeba u Berkeleyho, jehož Bůh byl dodán ještě uměleji. Ani u Husserla není čisté vědomí prvotní pouze epistemologicky, nýbrž také ontologicky, v každém případě v porovnání s "hmotou" nebo se "skutečným světem".

Okopieň však píše: "Jazyk je totiž na rozdíl od vědomí něco, co nás převyšuje, přerůstá, obklopuje a ovládá." Tím provádí redukcí, která je analogická redukci Husserlově (a Descartově), ale má docela jiný dosah. Jiný - ale jen

částečně! Ten "Jazyk" přece nemá mít žádnou vnější podobu, řečeno důsledně, nemá obsahovat nic, co by měl popisovat a pojmenovávat, nemá tedy obsahovat ani svět mimo nás, ba dokonce ani nás samé. Samozřejmě toto "nemá" je stejně mnohovýznamné jako jeho výraz kladný.

Hledáme-li analogii pro názor na jazyk, jaký prezentuje Okopieň, jsme v pokušení ztotožnit jazyk s Nejvyšší Bytostí. Okopieň však nikde neprojevuje chuť Jazyk personifikovat, takže tento předpoklad budeme muset co nejrychleji odmítnout. Jiným možným, historicky známým řešením by mohla být platónská koncepce - podle níž by byl Jazyk něčím jako svého druhu svět idejí, který má mimočasovou existenci, tím spíš tedy existenci mimoprostorovou, vykonávající svůj vliv na svět jen jako jeho etalon, a nikoliv jako jeho příčina. Avšak ani tato koncepce není nejspíš blízká myšlence, kterou vyslovuje Okopieň. V jeho formulacích nemá Jazyk ve skutečnosti povahu "Osoby", nicméně má určitou koherenci; není souhrnem něčeho, ale je čímsi jediným. Měli bychom tedy Okopieňův názor interpretovat jako soubor podob, které na sebe bere samo se vyvíjející hegelovské Absolutno? Nikoliv, v Okopieňových formulacích není ani stopy po nějakých evolucionistických koncepcích. Jazyk je prostě dán a nevidíme, že by se vyvíjel.

Spokojíme se tedy s jedinou historicky známou koncepcí, která se snad Okopieňově myšlence blíží. V souladu s ní by byl Jazyk něco jako svého druhu averroistická nesmrtelná, rozumná, společná duše lidstva, v níž dlí celý svět, který je rovnomocný úplnému poznání, čímž je také vyčerpán. Takový Jazyk by nás bezpochyby "převyšoval, přerůstal, obklopoval a ovládal". K takovému Jazyku by jako k specifickému vědomí mohla vést procedura analogická s procedurou husserlovskou. Takový jazyk by mohl nemít žádnou vnější podobu (Averroes sice ze slušnosti uznával existenci Boha, nicméně tento prvek není nutnou součástí jeho doktriny, stejně jako je tomu v případě doktriny čistého vědomí).

Je pochopitelné, že tato koncepce je mimoempirická. Bylo by proto zbytečné sahat po nějakých empirických argumentech, které by mluvily proti ní. Mohl bych například

tvrdit, že existuje mimořádkové myšlení (jsou snad procesy probíhající v podvědomí vyjadřovány jazykem?). Nebo že člověk si vytváří jazyk jak ve fylogenetickém, tak v ontogenetickém vývoji - jelikož přece v obou případech kdysi existoval jako bytost předjazyková. Mohl bych, ale vím, že by to byla marná práce. Ty argumenty totiž poukazují na onu "vnější podobu" Jazyka, která neexistuje, a proto jako výpovědi o ničem nemohou být brány v úvahu. Proto také jen čistě hypoteticky mohou rekonstruovat genezi té filologické iluze, která se podobá borgesovskému přirovnání celého světa ke gigantické knihovně.

Zde je ona geneze. Za první přijmeme, že jazyk je pro člověka prostředkem komunikace (také autokomunikace). Za druhé přijmeme, že je také prostředkem jediným. Za třetí přijmeme, že to, co není komunikací, ve skutečnosti neexistuje (analogicky k ESSE EST PERCIPI), tudíž v případě, kdy to jediné, co z nás je, je jazyková komunikace, pak opravdu existuje pouze jazyk (samozřejmě chápaný v co možná nejobecnějším významu).

Napadá mne ještě jedna možnost, jak interpretovat Okopieňovy názory, která asi nemá historickou analogii. Podle této koncepce by byl Jazyk definicí úplné sítě relací buď a) mezipředmětových, nebo b) takových, v nichž je alespoň jedním prvkem člověk. V obou těchto možných případech by bylo třeba uznat, pokud chceme být v souladu s Okopieňem, že relace je existenčně silnější než objekty do této relace vstupující. Například relace "být otcem" by musela být existenčně silnější než objekty "otec" a "dítě". Tato koncepce je zajímavá a je mi vlastně docela blízká, ačkoliv nevím, zda by s ní Okopieň souhlasil, poněvadž předpokládá neobyčejné rozšíření slova "jazyk", a slova přece nejsou gumová.

Sepsal jsem tu spoustu kritických úvah vztahujících se k Okopieňovu textu, nicméně v podstatě je to svého druhu chvála toho textu. Nikdo se přece nezabývá bezvýznamnými a nezajímavými věcmi, a ani já nejsem výjimkou.